

Скрекля Л. І.

*к. ю. н., Львівський торговельно-економічний університет,
доцент кафедри теорії держави і права;*

Заріцький М. Д.

*Вишнянський коледж Львівського національного аграрного університету,
методист, викладач вищої категорії*

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ, ЯКІ ПОЛЯГАЮТЬ У КАТУВАННІ

Ключові слова: жорстокість, особлива жорстокість, катування, мучення, кримінальне законодавство.

Key words: *cruelty, critical (special) cruelty, torture, excruciation, criminal legislation.*

Постановка проблеми. Кваліфікація злочинів — це встановлення і юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненого діяння і ознаками складу злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою. Застосування норм Особливої частини КК України зводиться до двох етапів — до кваліфікації посягання та призначення покарання. Для кваліфікації велике значення має не тільки встановлення фактичних обставин, але й розподіл тих фактів, яким притаманні об'єктивно визначені, передбачені законом правові ознаки та їх конкретизація [1, с. 47].

Цілком слушними видаються міркування В. О. Навроцького, який стверджує, що теорія не завжди здатна запропонувати практиці чіткі й однозначні рекомендації щодо кваліфікації передбачених кримінальним законом діянь [2, с. 15]. Не випадково, чи не кожна постанова Пленуму Верховного Суду України, з питань застосування норм про відповідальність за злочини, починається з твердженням того, що в слідчо-прокурорській та судовій практиці мають місце помилки при проведенні кримінально-правової кваліфікації.

Існуючий стан законодавства, практики, а також теорії кримінального права, в частині відповідальності за злочини, які полягають у катуванні, веде до численних негараздів. Тому, безумовно, з'ясування дискусійних питань кваліфікації відповідних злочинів, допоможе виявити переваги і недоліки окремих законодавчих конструкцій. Необхідність такого дослідження обумовлена тим, що від його вирішення залежатиме однозначність та обґрунтованість правозастосовної практики, в частині кваліфікації злочинів, які полягають у катуванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні не має безсумнівних здобутків у вирішенні питань кваліфікації злочинів, які полягають у катуванні. Разом із тим, це питання частково було піддане аналізу у працях Л. А. Андреевої, М. П. Короленка, В. О. Навроцького П. Ю. Констянтинова та інших. Однак науковцями не розглядалися випадки

застосування норм за вчинення катування, що спричинило смерть потерпілого; тяжкого тілесного ушкодження, що має характер особливого мучення внаслідок якого настала смерть потерпілого; мордування з метою залякування тощо.

Постановка завдання. Для з'ясування особливостей кваліфікації злочинів, які полягають у катуванні, необхідно дослідити загальні правила кваліфікації насильницьких злочинів, а також виділити найбільш поширені ситуації, які потребують детального аналізу під час кваліфікації злочинів, а зокрема: коли під час вчинення катування у злочинця виник прямиий умисел на позбавлення життя; вчинення катування, яке супроводжувалось заподіянням потерпілому фізичного чи (або) морального страждання, внаслідок якого була заподіяна смерть через необережність; вбивство з метою приховати факт вчинення катування потерпілого.

Виклад основного матеріалу. Теорія кримінального права та правозастосовна практика не виробили конкретних правил застосування положень Особливої частини КК України щодо злочинів, ознакою складів яких є жорстокість. Поряд із цим, науковці не оминули своєю увагою питання кваліфікації насильницьких посягань. Як зазначалося у попередніх підрозділах, жорстокість є проявом насильства, і тому правила кваліфікації випадків жорстокого поводження базуватимуться на правилах кваліфікації насильницьких злочинів. Найбільш загальними серед них можна назвати такі:

1) кілька насильницьких дій, вчинених щодо одного і того ж потерпілого, коли йому спричинена шкода, яка охоплюється однією і тією ж нормою КК України, кваліфікуються за однією статтею Особливої частини [3, с. 150]. Наприклад, злочинець спершу виколів потерпілому очі, а потім відрізав вуха. Винному, в такому випадку, слід інкримінувати посягання, передбачене ч. 2 ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, що має характер особливого мучення» КК України;

2) якщо внаслідок суспільно небезпечних діянь була заподіяна шкода здоров'ю кільком особам, то вчинене необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів в залежності від кількості потерпілих [4, с. 18]. Так, наприклад, якщо трьом потерпілим заподіювали сильний фізичний біль шляхом мучення, то дії суб'єкта злочину слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 127 «Катування» КК України тричі;

3) спричинення одному і тому ж потерпілому шкоди під час кількох епізодів посягань кваліфікується за статтею, яка передбачає найбільш тяжку шкоду. Так, наприклад, якій кримінально-правовій оцінці підлягають дії злочинця, який спершу наніс побої, а після цього вчинив катування. У теорії кримінального права В. О. Навроцький з цього приводу наводить слушний приклад. Зокрема, вказується, що тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення може полягати у заподіянні потерпілому кількох тілесних ушкоджень, кожне з яких не є тяжким. В такому випадку автор зазначає, що діяння кваліфікуються за статтею, яка передбачає найбільш тяжку шкоду, а окремі тілесні ушкодження, які

охоплюються поняттям «мучення», самостійній кваліфікації не підлягають [3, с. 150]. Так само і в нашому випадку діяння кваліфікуватиметься тільки за статтею, яка передбачає відповідальність за катування.

Ознайомившись із практикою судів у кримінальних провадженнях за вчинення катування, можна виділити найбільш поширені ситуації, які потребують детального аналізу під час кваліфікації:

а) коли під час вчинення катування у злочинця виник прямий умисел на позбавлення життя;

б) вчинення катування, яке супроводжувалось заподіянням потерпілому фізичного чи (або) морального страждання, внаслідок якого була заподіяна смерть через необережність;

в) вбивство з метою приховати факт вчинення катування потерпілого.

Розглядаючи першу ситуацію, можна стверджувати, що в такому випадку дії суб'єкта злочину слід кваліфікувати як вбивство з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України). Постанова Пленуму ВСУ «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» та теорія кримінального права «катування» відносять до одного із способів позбавлення життя з особливою жорстокістю [5, с. 125]. У кримінально-правовій літературі зазначають, що коли потерпілому внаслідок насильницьких дій був заподіяний сильний фізичний біль чи фізичні або моральні страждання (катування), а також умисел злочинця був направлений на заподіяння смерті потерпілому, то такі дії слід кваліфікувати за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України [6, с. 74].

Такі міркування ґрунтуються на правилі правозастосування, відповідно до якого, діяння, при якому певні дії є способом, проміжною стадією об'єктивної сторони іншого, більш тяжкого суспільно небезпечного діяння, кваліфікується за статтею, яка передбачає склад більш тяжкого злочину [7, с. 45]. Також вказується на те, що «якщо санкція статті про злочин більш сувора, ніж санкції статей, якими передбачена відповідальність за насильство, яким супроводжується такий злочин, то вчинене кваліфікується лише за нормою про цей «основний» злочин» [3, с. 151].

У житті можливі випадки, коли «катування» вчинялося не безпосередньо перед або під час вбивства з особливою жорстокістю, а задовго до позбавлення життя потерпілого. На основі цього виникає питання: чи охоплюватимуться п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України дії особи, яка заподіювала сильний фізичний біль або фізичне чи моральне страждання, а через певний проміжок часу вбила потерпілого? Мабуть, при вирішенні цього питання ключову роль відіграє спрямованість умислу злочинця. Зокрема, якщо буде доведено, що винним був обдуманий відповідний план позбавлення життя потерпілого, до якого входило попереднє катування з метою «розтопати» останнього і створити нестерпні умови останніх днів існування, то безперечно, застосовуватиметься стаття, яка передбачає відповідальність за умисне вбивство з особливою жорстокістю. І, навпаки, якщо ж особа вчинила катування, наприклад, з метою покарати потерпілого за дії, які вчинені ним, а через певний проміжок часу у неї виник умисел на вбивство з особливою

жорстокістю, то такі дії потрібно кваліфікувати за сукупністю (ч. 2 ст. 127 та п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України), оскільки є розрив у часі, використовуються нетотожні знаряддя, встановлена неоднакова мета посягань, що свідчить про те, що умисел щоразу виникає заново, і тому кожний окремих факт жорстокого поводження вимагає самостійної кваліфікації.

З цього приводу слід навести приклад із судової практики. Так, підсудний в період з середини грудня 2009 року, з метою покарання та залякування малолітньої дочки своєї співмешканки, а також для забезпечення бажаної для нього поведінки у подальшому систематично заподіював дитині фізичні та моральні страждання, а саме: завдавав їй численні удари долонями рук, кулаками, шмагав ременем та лозиною по різних частинах тіла. Це тривало протягом двох тижнів. Через кілька днів, займаючись «вихованням» дитини, прив'язав її мотузкою за ліву ногу в ділянці гомілки до дверної ручки, таким чином, що її нога була підвішена у повітрі на декілька сантиметрів над підлогою, і тримав у такому положенні протягом 5 хвилин. Після цього накинув мотузку на шию потерпілої спереду під підборіддя, завів кінці мотузки за шию та підняв її вгору таким чином, щоб тіло було підвішене у повітрі і тримав дитину у такому положенні декілька секунд. 10 січня з метою вбивства дитини, чоловік почав затискати їй отвори носу та роту долонями своїх рук, а потім накинув на шию мотузку та здавив органи ший, утримуючи у такому положенні до того часу, поки вона не припинила подавати ознаки життя [8]. Суд кваліфікував дії підсудного за статтями ч. 1 ст. 127 та п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України. З цього прикладу видно, що злочинець спершу «здійснював виховний процес дитини», а вже згодом у нього виник умисел на позбавлення її життя. Тому, видається, що суд правильно кваліфікував дії суб'єкта посягання.

Аналізуючи випадок спричинення смерті через необережність внаслідок катування, слід зазначити, що застосування норм потрібно здійснювати, дотримуючись правила, яке зводиться до того, що при фактичному посяганні на два об'єкти, якщо умисел злочинця був спрямований на заподіяння шкоди лише одному з них, вчинене слід кваліфікувати як закінчений умисний злочин і необережний злочин, яким потерпілому фактично була заподіяна шкода [9, с. 288]. Схожої позиції дотримується Ю. Ляпунов, який переконаний, що якщо в диспозиції статті немає вказівки на відповідальність за діяння, внаслідок яких наступили більш тяжкі суспільно небезпечні наслідки, то вони повинні підлягати додатковій кваліфікації за статтею КК України, яка передбачає такі наслідки [10, с. 62]. Тобто, у цьому випадку, дії злочинця слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 127 «Катування» та ст. 119 «Вбивство через необережність» КК України.

Не менш важливим є вирішення питання кваліфікації катування з метою доведення до самогубства. У теорії кримінального права стверджують, що в такому випадку дії винного слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених за ст. 120 і частинами 1 чи 2 ст. 127 КК України [11, с. 296]. Проте, зі змісту диспозиції статті, яка передбачає відповідальність за доведення до самогубства, випливає, що одним із способів вчинення цього

посягання є жорстоке поводження. Окрім того, одним із різновидів діяння виступає примус до вчинення протиправних дій, який водночас є метою під час вчинення катування. Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 120 КК України, характеризується прямим умислом до діяння, а також умислом або необережністю до наслідків. Звідси випливає, що якщо особа заподіявала сильний фізичний біль або фізичне чи моральне страждання з метою примусити потерпілого вчинити дії, що суперечать його волі, то необхідно застосовувати тільки статтю, яка передбачає відповідальність за доведення до самогубства, оскільки катування є проявом жорстокого поводження. У всіх інших випадках (коли метою катування буде отримання відомостей чи визнання, або з метою покарання його чи іншу особу за дії, вчинені ним або іншою особою чи у вчиненні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб) дії злочинця необхідно кваліфікувати за сукупністю (ст. 120 і ст. 127 КК України). В свою чергу, доведення до готування до самогубства внаслідок жорстокого поводження не дає розглядуваного складу злочину. Однак дії того, хто довів до готування до самогубства, підлягають кваліфікації за відповідною статтею Особливої частини («Побої і мордування» (126), «Катування» (127)) КК України.

Існує необхідність з'ясувати чи у всіх випадках доведення до самогубства способом жорстокого поводження слід кваліфікувати за статтею 120 КК України. Загальновідомо, що якщо дії людини спрямовані на заподіяння самій собі смерті, є результатом її волевиявлення, їх потрібно розглядати як самогубство. Відповідно, той хто довів особу до самогубства відповідатиме як за доведення до самогубства. Проте, якщо винний умисно схилив до самогубства особу, яка хворіла на психічну хворобу (наприклад, сказав, щоб потерпілий полив себе бензином і підпалив), що виключає можливість нею усвідомлювати та керувати своїми діями, то необхідно застосовувати норму, яка передбачає відповідальність за вбивство з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України). Дії винного не підпадатимуть під ознаки ст. 120 КК України також у випадку, якщо потерпілий був поставлений у ситуацію «фатального вибору», тобто, коли погрожуючи вбивством, людину, наприклад, примушують випити отруту.

Нарешті, слід зупинитись на питаннях кваліфікації умисного вбивства з метою приховати факт вчинення катування потерпілого. В одному із коментарів до КК України зазначається, що якщо винний вчинив інший злочин та умисне вбивство з метою його приховання, то до нього необхідно застосовувати п. 9 ч. 2 ст. 115 та відповідну статтю КК України, яка передбачає відповідальність за інший вчинений ним злочин [11, с. 270]. Отже, в нашому випадку, жодних труднощів з приводу кваліфікації дій суб'єкта посягання не виникатиме і вчинене кваліфікуватиметься за ст. 127 та п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України.

На практиці можливі і такі випадки, коли під час вчинення катування потерпілому спричиняються тілесні ушкодження. За таких умов виникає наступне питання: чи охоплюватиметься катуванням заподіяння сильного

фізичного болю, що спричинило тяжкі тілесні ушкодження? У диспозиції статті, яка передбачає відповідальність за катування, не міститься вказівки на такі наслідки як тілесні ушкодження. Проте у ч. 2 ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» КК України використовується термін «особливе мучення», яке охоплює спричинення тяжких тілесних ушкоджень. Звідси випливає, якщо винний спричинив потерпілому тяжкі тілесні ушкодження шляхом мучення з метою залякування, то в такому випадку дії злочинця кваліфікуватимуться за ч. 2 ст. 121 КК України. У всіх інших випадках, де має місце інша мета (спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, покарати за дії, які він вчинив тощо) дії суб'єкта посягання необхідно кваліфікувати за відповідною частиною статті 127 КК України та ч. 1 ст. 121 КК України. Якщо ж потерпілому були спричинені легкі тілесні ушкодження або середньої тяжкості тілесні ушкодження, то винному інкримінуватимуть посягання за сукупністю (ст. 122, ст. 127 КК України або ст. 125, ст. 127 КК України).

Поряд із цим, практика не завжди йде таким шляхом. Як приклад, слід навести вирок Ватутінського легького суду Черкаської області за вчинення катування та спричинення легких тілесних ушкоджень, що спричинили короткочасний розлад здоров'я. Так, підсудній, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, з метою отримати визнання у вчиненні крадіжки мобільного телефону потерпілим, прийшов до останнього додому та почав наносити йому протягом однієї години численні удари руками та ногами по різним частинам тіла, спричинивши тілесні ушкодження у вигляді перелому 8 зуба на нижній щелепі справа, синців в потиличній ділянці лівого і правого колінних суглобів, які згідно висновку експерта відносяться до категорії легких тілесних ушкоджень, що спричинили короткочасний розлад здоров'я. Суд визнав винним особу у вчиненні злочину передбаченого ч. 1 ст. 127 КК України і призначити йому покарання — 3 роки позбавлення волі [12].

Висновки. В цілому можна констатувати, що проблеми кваліфікації розглядуваних злочинів становлять не лише практичний, але й теоретичний інтерес та безперечно потребують глибокого аналізу. Разом із тим, існуючий стан розроблення проблеми кваліфікації досліджуваних злочинів не можна вважати достатнім, оскільки багато рішень щодо застосування норм, ознакою складів яких є жорстокість, мають неоднозначні оцінки та ускладнюють процес застосування кримінально-правових норм на практиці.

Список використаних джерел

1. **Короленко М. П.** Кваліфікація умисних вбивств за обтяжуючих обставин : монографія / М. П. Короленко. — К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. — 172 с.
2. **Навроцький В. О.** Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій / В. О. Навроцький. — К. : Знання; КОО, 2000. — 771 с.
3. **Навроцький В. О.** Насильство за кримінальним правом України / В. О. Навроцький // Збірник наукових праць Львівського державного інституту новітніх технологій та управління імені В'ячеслава Чорновола.

Серія «Юридичні науки» ; за ред. О. І. Сушинського. — Львів : ЛДІНТ ім. В. Чорновола, 2007. — С. 149–166.

4. Методичні рекомендації щодо кваліфікації та розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи (умисні вбивства та заподіяння тяжких тілесних ушкоджень) для працівників підрозділів дізнання та досудового слідства / [О. В. Авраменко, Р. І. Благута, В. М. Бараняк та ін.]. — Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. — 80 с.

5. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» / упоряд. П. С. Берзін. — К. : Скіф, 2010. — 392 с.

6. **Поліщук Ю. О.** Кваліфікація катування, що спричинило смерть потерпілого / Ю. О. Поліщук // Право і безпека. — 2009. — № 2. — С. 73–79.

7. **Коржанський М. Й.** Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / М. Й. Коржанський. — 2-ге вид. — К. : Атіка, 2002. — 640 с.

8. Вирок Апеляційного суду Полтавської області від 16 серпня 2010 року. Справа № 1-19/2010. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: reyestr.court.gov.ua

9. **Гаухман Л. Д.** Кваліфікація преступлений: закон, теорія, практика / Л. Д. Гаухман. — М. : Центр ЮрИнфоР, 2001. — 316 с.

10. **Ляпунов Ю.** Кваліфікація умышленного причинения в состоянии сильного душевного волнения тяжких телесных повреждений, повлекших смерть потерпевшего / Ю. Ляпунов // Социалистическая законность. — 1977. — № 2. — С. 62–67.

11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — 5-те вид., переробл. та доповн.— К. : Юридична думка, 2012. — 1216 с.

12. Вирок Ватутінського міського суду Черкаської області від 25 жовтня 2007 року. Справа № 1-66 /07. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: reyestr.court.gov.ua.

Анотація

Визначаються особливості кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є жорстокість. Розглядаються випадки застосування норм за вчинення катування, що спричинило смерть потерпілого; тяжкого тілесного ушкодження, що має характер особливого мучення внаслідок якого настала смерть потерпілого; мордування з метою залякування тощо.

Annotation

Defined features qualify the crime, the basis of warehouses which are cruelty, considered the application of the rules for committing torture, which causes the death of the victim, grievous bodily harm with a special character torture, which occurred as a result of death of the victim; torture to intimidate others.